

Боднар С.В.

*Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РІВНЯ ДОМАГАНЬ, САМООЦІНКИ І НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті подано результати психологічного дослідження рівня домагань, самооцінки та навчальної мотивації молодших школярів. Розкриті особливості рівня домагань учнів до навчального і ненавчального завдань. Здійснено аналіз гендерних відмінностей рівня домагань молодших школярів та обґрунтовано необхідність створення умов батьками та педагогами для розвитку у них адекватно високого його рівня.

Ключові слова: *рівень домагань, самооцінка, навчальна мотивація, самосвідомість, молодший шкільний вік, особистість.*

Постановка проблеми

В останні роки у психологічній науці поглиблюється інтерес до проблем особистості. Сучасне життя відкриває перед людиною безліч можливостей, ставить її у ситуації постійних виборів, висуваючи до неї жорсткі вимоги. Особистість повинна бути активним суб'єктом і господарем власного життя. Лише людина, яка здатна адекватно оцінювати свої можливості, ставити перед собою реалістичні цілі і досягати їх, може успішно реалізувати себе у сучасному житті.

Як відомо, саме молодший шкільний вік є важливим етапом у становленні особистості дитини, її самосвідомості. Зі вступом до школи змінюється соціальна позиція дитини: вона включається у навчальну діяльність, яка вимагає більшої самостійності, відповідальності та незалежності. Саме у молодшому шкільному віці, на думку Л.Виготського, починає складатися самооцінка дитини, що опосередковує її ставлення до себе, інтегрує досвід її діяльності і спілкування з іншими людьми. Самооцінка відображає не тільки знання учня про результати навчальних досягнень, його уявлення про власні можливості у навчальній діяльності, а й ставлення до себе як до виконавця вимог учителя, батьків, як до носія нових особистісних якостей (старанність, наполегливість, акуратність, кмітливість тощо) [4]. Важливими особистісними характеристиками, які формуються у молодшому шкільному віці, є рівень домагань і навчальна мотивація.

У вітчизняній психології знаходимо багато досліджень, в яких прямо чи опосередковано вивчався взаємозв'язок рівня домагань та самооцінки (Т.Андрю-

щенко, В.Блейхер, Л.Божович, М.Боришевський, Л.Бороздіна, Б.Братусь, Л.Гавришак, А.Захарова, Б.Зейгарник, О.Савонько та ін.). Виявлено, що самооцінка і рівень домагань — це абсолютно різні особистісні утворення, хоч, безсумнівно, і пов'язані між собою. Самооцінка — це оцінка суб'єктом себе, свого потенціалу, а рівень домагань втілює стереотип тактики цілепокладання, звичний спосіб вибору цілей, передусім рівня їх складності [1]. Завдання, які людина ставить перед собою, залежать від оцінки нею власних можливостей, але не тільки. Важливим моментом є міра задоволення особистості своєю позицією, яка представлена в наявній самооцінці. На думку К.Абульханової-Славської, задоволеність співставляється не лише із вихідними потребами і домаганнями особистості на успіх, а й з уявленнями про свої можливості щодо їх досягнення, а також з певними вимогами до власної діяльності. Тому часто людину не задовольняє надмірно легка діяльність. В процесі саморегуляції особистість дозує свої зусилля, виявляє, скільки їх потрібно для здійснення даної діяльності, а не лише встановлює міру активності відносно очікуваного результату. Вона висуває домагання щодо діяльності певного рівня складності згідно своїх уявлень про власні здібності, збільшує чи зменшує завдання для діяльності відповідно до цих ціннісних критеріїв [1].

Проблема мотивації навчальної діяльності глибоко розроблена у працях М.Алексєєвої, Л.Божович, Г.Костюка, А.Маркової, В.Матюхіної та ін. Пізнавальні потреби й інтереси розглядаються в них як домінуючі спонукання. Проте, виходячи із визначень мотиваційної сфери особистості як сукупності, структури, навчальна діяльність є полімотивованою. Поняття «мотив» означає певну спонукальну причину дій, а тому від нього залежить, що являє собою у психологічному плані та чи інша дія, який суб'єктивний зміст вона має для людини.

К.Абульханова-Славська, аналізуючи зв'язок домагань і мотивації, зазначає: «Домагання — узагальненіший, глобальніший механізм особистості, ніж її мотиви. Якщо мотив можна розглядати як конкретний поштовх, спрямований на предмет, то домагання охоплюють ту зону (смысловий простір), у якій можуть виникнути мотиви. Якщо мотив може бути ситуативним, то домагання — це особистісне вираження потреб. Домагання виражають єдність прагнень особистості і її вимог до того способу, яким вони повинні бути задоволені. Якщо мотив — структурна складова діяльності, то домагання — найважливіша складова особистісної активності. Домагання включають не лише предметну, а й ціннісну особливість зв'язку особистості з дійсністю, вони є аспектом самовираження. Саме домагання стимулюють її до діяльності, причому не просто будь-якої діяльності, а саме тієї, яка відповідає цим домаганням» [1, 226].

Психологічні властивості молодшого школяра вивчалися багатьма науковцями в контексті різних проблем. Проте, як показує проведений аналіз наукових досліджень, відкритим залишається питання, як самооцінка, рівень дома-

гань і навчальна мотивація поєднуються в особистості молодшого школяра. Тому метою нашого дослідження є вивчення рівня домагань та його зв'язку із самооцінкою та навчальною мотивацією молодшого школяра.

Виклад основного матеріалу

Для реалізації поставленої мети нами було обрано наступні методики: моторна проба Шварцландера (для вивчення рівня домагань особистості); методика для визначення самооцінки та рівня домагань «Три оцінки» (А.Липкіної); анкета для визначення навчальної мотивації у молодших школярів (за Н.Лускановою). Дані методики виступили інструментом дослідження, виходячи з того, що вони вимірюють ті складові особистості, які є об'єктом нашого вивчення. Вибірка становила 86 дітей, з них 41 учень 2-го класу і 45 учнів 4-го класу загальноосвітньої школи м.Тернопіль.

Проаналізувавши рис. 1 можна побачити, що 16% учнів 2-го і 13% учнів 4-го класу показали надзвичайно низький рівень домагань, що свідчить про вибір завдань надто легких, навіть при високому рівні досягнень на попередніх етапах дослідження. Вибір наступного завдання у цих досліджуваних не базувався на попередньому результаті. 28% і 22% учнів 2-го і 4-го класів відповідно властивий низький рівень домагань, про що свідчать їх вибори на рівні середньо-слабких завдань. Складалося враження, що ці досліджувані у такий спосіб прагнули уникати невдач, втримуючи рівень домагань на рівні нехай і незначного, але гарантованого успіху. Поміркований рівень домагань виявили 32% учнів 2-го і 36% учнів 4-го класів. Ці діти після успіху обирали більш складні завдання, після неуспіху — більш легкі. Цей рівень домагань є адекватним, оскільки він відображає здатність індивіда розмежовувати ідеальні і реальні цілі та висувати мету, адекватну рівню досягнень. Однаковий відсоток випробуваних (16%) 2-го і 4-го класів показали високий рівень домагань. Для них характерне прагнення досягнути кращого результату за попередній.

Надзвичайно високий рівень домагань характерний для 8% учнів 2-го класу і 13% учнів 4-го класу. У ході експерименту вони демонстрували неадекватну реакцію на неуспіх, тобто після невдалих спроб у ряді спроб намічали для себе завдання ще більшої міри складності. Такий характер виборів вказує на те, що домагання цих випробуваних є неадекватними, завищеними у порівнянні з рівнем їх досягнень. Отже, суттєвих відмінностей у рівні домагань учнів 2-го і 4-го класів не було виявлено, хоч дещо простежується тенденція до оптимізації і, навіть, підвищення його.

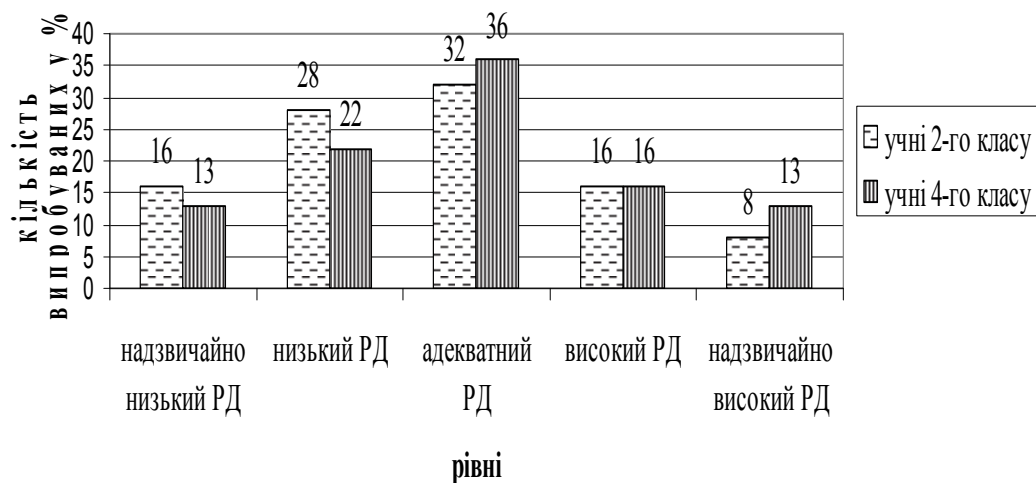

Рис. 1. Порівняння рівня домагань учнів 2-го і 4-го класів (за методикою Шварцландера)

Методика «Три оцінки» спрямована на вивчення самооцінки та рівня домагань учнів у навчальній та ненавчальній діяльності. Рівень самооцінки школярів визначався на основі одержаних даних за такими показниками, як збіг або розбіжність самооцінки з адекватною оцінкою вчителя і характер аргументації самооцінки. Результати дослідження за даною методикою подані на рис. 2. З рисунку видно, що занижена самооцінка властива 4% учнів 2-ого класу і 11% учнів 4-ого класу, тоді як адекватна — 52% і 58 відповідно, а завищена — 44% і 31% учнів другого та четвертого класів. Можна зробити висновок, що серед обох груп вибірки представлені всі рівні самооцінки, проте з віком простежується тенденція до її адекватності.

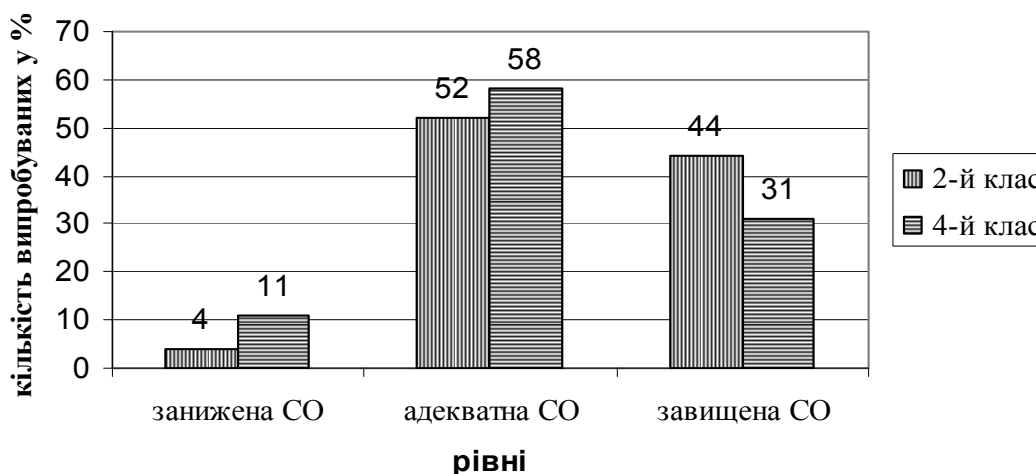

Рис. 2. Порівняння рівня самооцінки учнів 2-го і 4-го класів

За методикою «Три оцінки» нами досліджено також рівень домагань молодших школярів, зокрема до завдань навчального і ненавчального змісту. Отримані результати, представлені на рис. 3, свідчать, що у 88% учнів 2-х і 53% учнів 4-х класів виявлено адекватний рівень домагань до завдань, знайомих для них, які носять навчальний характер. Такі діти об'єктивно оцінили складність завдання і наявні власні знання та вміння, необхідні для його вирішення. 12% і 42% учнів 2-х і 4-х класів відповідно переоцінили свої можливості.

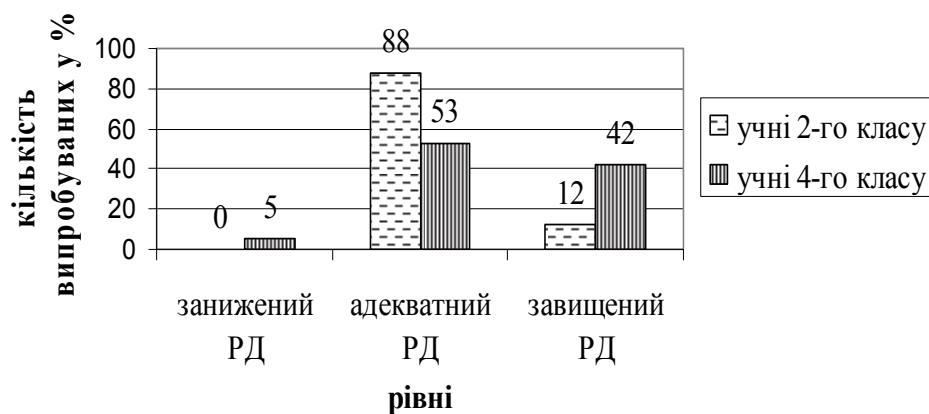

Рис. 3. Порівняння рівня домагань до завдань навчального характеру учнів 2-го і 4-го класів (за методикою «Три оцінки»)

Переважання переоцінки учнями свідчить, можливо, про їх бажання отримати кращі показники. Діти знають, що задачі такого типу вони вже розв'язували, а тому повинні вміти це робити. Проте висунуті ними домагання не були досягнуті. 5% учнів 4-го класу показали заниженні домагання. Це може бути наслідком невдач у навчальній діяльності, що спричинили невпевненість у власних силах.

Як показав якісний аналіз аргументації власних домагань учнів, серед другокласників переважали судження, в яких виділялася конкретна причина («Я вмію складати речення», «Я не каліграфічно пишу»), посилення на минулий досвід («У мене завжди така оцінка»). Присутні також пояснення абстрактного характеру, які стосуються оцінки своїх вмінь («Я зможу», «У мене все вийде») або ступені важкості завдання («Це завдання легке», «Трохи важко»). Якісна характеристика своїх домагань учнями 4-х класів представлена висловлюваннями, у яких переважали конкретні посилення на свої знання і вміння («Вона на три дії», «Добре не вмію розв'язувати», «Я добрий математик і вмію бездоганно робити задачі»), ступінь складності задачі («Задача легка», «Задача не дуже велика, тому зроблю»), на минулий досвід («Подібна задача була на конт-

рольній роботі», «Ми вчили, як такі задачі розв'язувати»). Наявні також вказівки на можливі помилки («Можу не розв'язати якусь дію», «У відповідях можуть бути помилки», «Багато накреслю») і віра у власні сили («У мене обов'язково вийде», «Я постараюсь»). Отже, в учнів 4-х класів аргументація носить більш конкретний характер і стосується поєднання змісту завдання і власних можливостей щодо його вирішення.

У дослідженні рівня домагань при вирішенні завдань ненавчального змісту (рис. 4), яке майже не знайоме для досліджуваних і носить ігровий характер, адекватний рівень виявлено у 84% учнів 2-х і 64 % учнів 4-х класів. Занижений рівень домагань показали 16% друго- і 22% четвертокласників. Цікавим є факт, що серед другокласників не виявлено жодного із завищеним рівнем домагань, тоді як серед учнів четвертих класів їх 14%. Результати свідчать, що подібна тенденція спостерігається і при оцінці рівня домагань у навчальній діяльності.

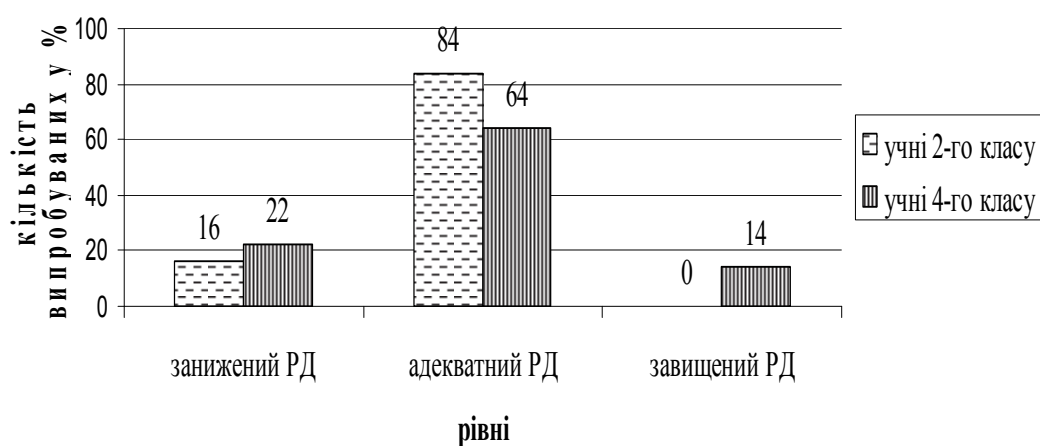

Рис. 4. Порівняння рівня домагань до завдання ненавчального характеру чнів 2-го і 4-го класів (за методикою «Три оцінки»)

Проте якісна характеристика рівня домагань тут дещо інша. Серед пояснень учнів 2-го класу переважали висловлювання абстрактного характеру («Я розумна дівчинка»), виділяються вміння та якості, необхідні для виконання завдання («Я швидко двигаю очима», «Я активно думаю»), звертається увага на важкість завдання («Це завдання легке», «Воно не просте»), виділяється рівень виконання («Я знайду більшу частину»), чи просто віра в успіх («Я виконаю це завдання», «Я зможу отримати цю оцінку»). Що ж стосується аргументації четвертокласників, то тут переважають виділення вмінь і характеристик, необхідних для виконання завдання («Можу бути повільним», «Я не дуже швидко працюю»), вказівки на невідповідність часу і об'єму завдання («За хвилину не встигну», «Однієї хвилини мало, а фігур багато»), посилення на минулий досвід

(«Я ходжу на ейдетику і ми там виконуємо подібні завдання», «Такого ще не робив»), вказівка на рівень виконання завдання («Зроблю менше половини», «Більше ніж половину заповню», «Все не встигну»), а також присутнє не аргументована впевненість у результаті («Не знаю чому, але думаю, що зроблю»). Як бачимо, аналіз висловлювань дітей щодо передбачення свого результату суттєво різниться як між групами досліджуваних, так і в порівнянні із аргументацією щодо завдання навчального змісту.

Розглянемо результати, отримані за анкетною визначення шкільної мотивації молодших школярів (за Н.Лускановою) (рис. 5).

Аналіз даних, (рис. 5), свідчить, що повністю сформоване ставлення до себе як до школяра, висока навчальна активність властиві, як не парадоксально, 73,1% учнів 2-го класу і лише 38% учням 4-го класу. Можна припустити, що у другому класі учні цієї школи ще не оцінюються за 12-ти бальною шкалою, у них частіше використовуються ігрові форми роботи під час уроків, тому їм цікавіше, тоді як досліджувані 4-го класу оцінюються як решта учнів.

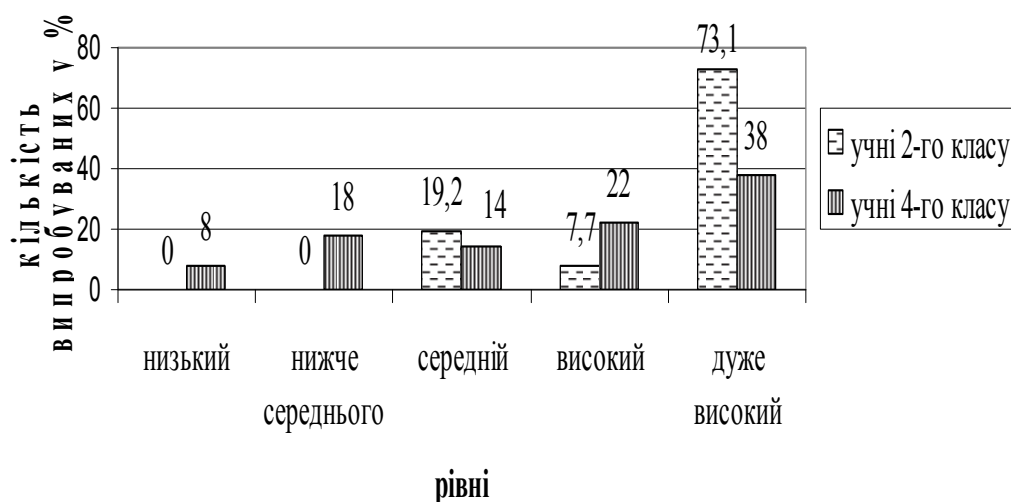

Рис. 5. Порівняння рівня шкільної мотивації учнів 2-го і 4-го класів

У 7,7% другокласників і 22% четвертокласників ставлення до себе як до школяра практично сформоване. Ставлення до себе як до школяра не сформоване у 18% четвертокласників. Школа приваблює більше позанавчальною діяльністю, хоча позитивне ставлення до неї спостерігається у 19,2% учнів другого класу і 14% четвертокласників. А у 8% випробуваних четвертого класу переважає негативне ставлення до школи.

Висновки

Загалом у межах молодшого шкільного віку простежуються відмінності у показниках самооцінки і навчальної мотивації. Так, серед учнів 2-го класу спостерігається переважання високої самооцінки і навчальної мотивації. Рівень домагань у значної частини учнів (32%) є адекватним. Слід зауважити, що з віком нормалізуються і займають середні показники всі досліджувані нами структурні компоненти особистості. Серед учнів 4-го класу відзначається більша диференційованість у показниках домагань, самооцінки та навчальної мотивації, що може бути пояснено уже наявним певним життєвим досвідом досліджуваних. Адже домагання, хоч і є стійкою характеристикою особистості, мають здатність зростати чи знижуватися залежно від реальних досягнень особистості в тій чи іншій діяльності. Так, якщо для дітей другого класу успіхи чи невдачі ще не мають настільки вагомого значення, то четвертокласники вже добре знають, на яку оцінку вони вчаться, які завдання вони можуть виконати, а які ні. Вміння об'єктивно оцінити себе у навчальній діяльності четвертокласники переносять і на визначення рівня домагань до ненавчального завдання. У наш час важливо, щоб у дітей були високі домагання (але не надмірно завищені), які б стимулювали їх розвивати свої здібності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегии жизни / К.А. Абульханова-Славская. — М.: Мысль, 1991. — 229 с.
2. Зинько Е.В. Соотношение характеристик самооценки и уровня притязаний. Уровень притязаний и варианты его сочетаний с самооценкой / Е.В.Зинько // Психологический журнал. — 2006. — Т. 27. — № 4. — Ч. 2. — С. 15–25.
3. Коробко С.Л. Работа психолога з молодшими школярами: метод. посіб. / С.Л.Коробко, О.І.Коробко. — К.: Літера ЛТД, 2006. — 416 с.
4. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В.Савчин, Л.П.Василенко. — К.: Академ-видав, 2006. — 360 с.
5. Туріщева Л.В. Настільна книга шкільного психолога: навч.-метод. посіб. для вчителя / Л.В.Туріщева. — Х.: Основа, 2008. — 256 с.

В статтє приведены результаты психологического исследования уровня притязаний, самооценки и учебной мотивации младших школьников. Раскрыты особенности уровня притязаний учеников к учебным и неучебным заданиям. Осуществлен анализ гендерных особенностей уровня притязаний младших школьников и обоснована необходимость создания условий родителями и педагогами для развития у них адекватно высокого его уровня.

Ключевые слова: уровень притязаний, самооценка, учебная мотивация, самосознание, младший школьный возраст, личность.

The results of psychological research of level of solicitations, self-appraisal and educational motivation of junior schoolboys are given in the article. The features of level of aspiration of students are emphasizing to the educational and uneducational tasks. The analysis of gender differences of the probed descriptions is carried out for junior schoolboys. Grounded necessity of conditioning by parents and teachers for development adequate to the high level of aspiratijn of primary school pupil.

Key words: level of solicitations, self-appraisal, educational motivation, consciousness, midchildhood, personality.